

Simon Zsolt (1981) régész, doktorjelölt. 2012/13-ban TÜBITAK Research Fellow az isztambuli Koç University régészeti tanszékén. Kutatási területe a hettitológia és indogermanisztika.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A kuršától az aranygyapjúig: egy hettita mágikus tárgy hihetetlen kalandjai az Égeikumban (2011/3).

Kária és Karkiša? Egy hettita kori régió lokalizálásáról

Simon Zsolt

1. A probléma

A hettitológiai kutatás a kilencvenes évek végén jutott el oda, hogy tisztázni tudta a késő bronzkori Anatólia földrajzának alapvonalait (lásd az 1. térképet).¹ Azonban maradt néhány kisebb régió, melyek elhelyezkedése továbbra is bizonytalan, s nem egy közülük delikát kérdésekhez kapcsolódik. Ilyen a jelen írás tárgya is, Karkiša, amely az általános vélekedés szerint Káriának és/vagy a károk ősei lakhelyének feleltethető meg² (a „vagy” arra utal, az elmélet egyik változata szerint Karkiša nem Káriában volt, hanem valahol Északnyugat-Anatóliában, és a károk onnan vándoroltak be Káriába a Hettita Birodalom felbomlása után).³ Az összekapcsolás alapja az a feltételezés, hogy a károk neve összefügg a Karkiša helynévvel. Azonban,

1. kép. A hettita Anatólia (Starke 1997, 449 alapján)

amint egy korábbi munkámban rámutattam, ez a feltevés bizonyíthatóan téves: a károk minden elnevezése vagy az önelnevezésükre (*kars-*), vagy annak a kár népnévképző nélküli formájára (**kar-*) megy vissza, melyek semmilyen nyelvészeti alátámasztható formában (beleértve a szabálytalan torzulásokat is) nem kapcsolhatóak össze a Karkiša helynévvel.⁴ Ebből természetesen még semmi sem következik Karkiša földrajzi helyét illetően, éppenséggel akár Káriában is lehetne. Sajnos mindaddig nem sikerült meghatározni, hogy hol is van,⁵ egyes kutatók Észak(nyugat)-Anatóliába,⁶ mások Délnyugat-Anatóliába (azaz többé-kevésbé Káriába)⁷ lokalizálják.⁸ A magyarázatok közötti ellentmondás feloldására tett kísérlet szerint nomadizáló népességről lenne szó, így bukkanna fel a nevük több helyütt,⁹ ám amíg Karkiša helye nincs meghatározva, ez a vélekedés aligha igazolható, ugyanis messze nem egész Anatólia volt alkalmas a nomadizálásra (az alkalmas területek pedig már „foglaltak” földrajzilag).¹⁰

2. A Karkišát említő szöveghelyek és a javaslatok

Kiindulópontom értelemszerűen a hettita kori Anatólia mára letisztult földrajzi képe. Itt egyedül Wiluša elhelyezkedése kapcsán mérülhetnek fel kételyek, de az alternatívaként felkínált délnyugati lokalizáció¹¹ nem kényszerítő erejű érveken alapul, szemben az északnyugattal (megjegyzendő, ha elfogadnám ezt az alternatívát, sokkal könnyebb lenne Karkiša helyét is meghatároznom). Karkišát a következő szöveghelyek említik:¹²

1. A CTH 142 (I/II. Tudhaliya évkönyvei), mely szerint Karkiša az Āššuwa-koalíció tagja (KUB 23.11 ii 13–19, ill. 23.12 ii 6–13). Amint erre Hawkins rámutat, ez azért fontos, mert megkülönbözteti Arzawától és egy északi lokalizációra utal.¹³
2. A CTH 69, II. Muršili hettita nagykirály szerződése Manapa-tarhundával, a Šeha Folyó Országának királyával, mely szerint az utóbbi Karkišába menekült egy ellene végrehajtott puccs folyományaképp (KUB 19.49+ i 10–11, lásd még II. Muršili Részletes Évkönyvei, CTH 61, KUB 14.15 iv 16, 24–25). Amint több kutató is joggal megjegyezte, ebből nem következik szükségszerűen, hogy Karkiša a Šeha Folyó Országának szomszédja lett volna, hiszen ez csak menekülése végpontja, amely között más régiók is elhelyezkedhettek.¹⁴ Azaz ez az adat nem használható fel.
3. Az ún. Tawagalawa-levél (CTH 181), amely arról tudósít, hogy a nyugat-anatóliai bajkeverő, Piyamaradu Ahhiyawából Māšába és Karkišába tervez átmenni (KUB 14.3 iii 53, iv 5). Hawkins ezt úgy kommentálja, hogy mivel Piyamaradu tevékenysége Millawandától Lukkáig terjed, ez délre utal.¹⁵ Ám a Tawagalawa-levél ugyanúgy egy utazás két végpontját jelöli, és ezért ugyanúgy nem következik belőle semmi, mint Manapa-tarhunda esetében.¹⁶ Ráadásul a szövegben egy Karkiya nevű régió szerepel, s mint mindjárt látni fogjuk, ez nem azonos Karkišával.
4. A CTH 483 egy rítusszöveg, amelyben Karkiša ugyan együtt említetik az imént idézett Māšával (KUB 15.38

I 8’), de egyúttal sok más országgal is (rendre: Arzawa, Karkiša, Māša, Talawa, Kuntara, Iyalanda, Wiluša), melyből semmi sem következik, mivel a leírásnak láthatóan nincs földrajzi rendje (Arzawa > Lukka > Arzawa > Wiluša).

5. Karkiša szerepel a qádesi csata egyiptomi leírásában is (ráadásul Māšával, Wilušával és Lukkával együtt), ám minthogy a felsorolások nem követnek (érdemi) rendező elvet, csak annyi derül ki belőlük, hogy Anatóliában található.¹⁷
6. Utolsó forrásunk a Wiluša királya és a hettita nagykirály által megkötött nevezetes Alakšandu-szerződés (CTH 76), ahol szintén Māša, Wiluša és Lukka társaságában bukkan fel, s amelyre még részletesen visszatérek.¹⁸

E szövegek alapján a leggyakoribb érv, melyet mindkét típusú lokalizációra felhoztak a kutatók, hogy Karkiša gyakorta együtt szerepel Māšával és Lukkával, s az aki utóbbiakat északon lokalizálta, az Karkišát is északra tette,¹⁹ aki délre, az pedig délre.²⁰ Láttuk azonban, hogy az együtt szereplés mögött az eddig tárgyalt szövegekben nem szükségszerűen húzódtak meg földrajzi érvek. Még visszatérek arra, hol is lokalizálандóak ezen régiók.

Az északi elhelyezkedés mellett még egy nyelvészeti és egy geopolitikai érvet hoztak fel: Strobel szerint ugyanis a toponima töve, a /kark-/ északon is megjelenik, mégpedig Pergamontól keletre, a Kaikos egyik mellékfolyója a Karkasos formájában (ill. az Amorgos-szigeti Minoa városának régi nevében, ti. Karkésia), ezért ott helyezendő el Karkiša.²¹ Ezzel az a probléma, hogy a tő azonossága önmagában még semmit sem bizonyít a földrajzi közelséget illetően (Lyon (<*Lugdunum) és a Leiden melletti Lugdunum neve is azonos), ráadásul a tövek nem is azonosak, mivel a hettita tő hangalakja helyesen /karg-/,²² sőt, még pontosabban /kargis-/.²³

A geopolitikai érvre fentebb már utaltam, vagyis hogy Karkiša az Āššuwa-koalíció része volt, amelyet hagyományosan északra lokalizálnak.²⁴ Az Āššuwa-koalíció pontos földrajza nem ismert, ám akár Assosra, akár Asiára magára (amely itt a Kaystros folyó vidéke, lásd *Ilias* 2.461) utal Āššuwa neve (a kettő nem zárja ki egymást), mindenképp északon – északnyugaton kell keresnünk a tagállamokat (ezt tovább támogatja a koalíció két másik tagja, Taruiša és Wilušiya, amennyiben összefüggnek Trója különféle neveivel). A probléma abból áll, hogy az egyik, töredékesen fennmaradt nevű tagállam, [...] ukka, valójában Lukka lehet – sőt, ez valószínű is, mivel az alternatíva, Arduka, voltaképp csak Arduk[...] formában ismeretes, ám ennél még meggyőzőbb az Āššuwa-tagállamok és az egykori tagállam, Wiluša királya által kötött Alakšandu-szerződés államnév-listáinak párhuzamossága: [...] ukka, Waršiya, Karkiša, Wilušiya, Taruiša; ill. Lukka, Waršiyalla, Karkiša, Wiluša.²⁵ Ha viszont ez valóban Lukka volt, akkor az Āššuwa-koalíciónak, amely valójában Āššuwa állam (volt saját királya is),²⁶ Északnyugat-Kis-Ázsiától Délnyugat-Kis-Ázsiáig (Lykiáig) kellett volna terjednie,²⁷ csak hogy akkor kettévágná a Közép-Nyugat-Kis-Ázsiát magába foglaló Arzawa – ami viszont nem döntő ellenérv, mivel a világtörténelemből számos nem összefüggő területű országot ismerünk.²⁸ Ezt a bizonytalan helyzetet némely kutató azzal próbálta feloldani, hogy délre, Lykia vidékére helyezte Āššuwát (újabb támpontot nyerve

Wiluša déli lokalizálásához), megoldatlanul hagyva azonban az Assos és Asia toponimákkal való összefüggés kérdését.²⁹ Amint lentebb látni fogjuk, a problémát az oldja meg, hogy erről a Lukkárról kiderül, hogy nem a déli, hanem egy északi Lukkára utal.

Összegezve az érvrendszereket, mindössze annyi marad, hogy a Lukkával (azaz Lykiával) való társítás egyértelműen délre, míg az Āššuwa-koalíciós tagság valószínűleg északra mutat.

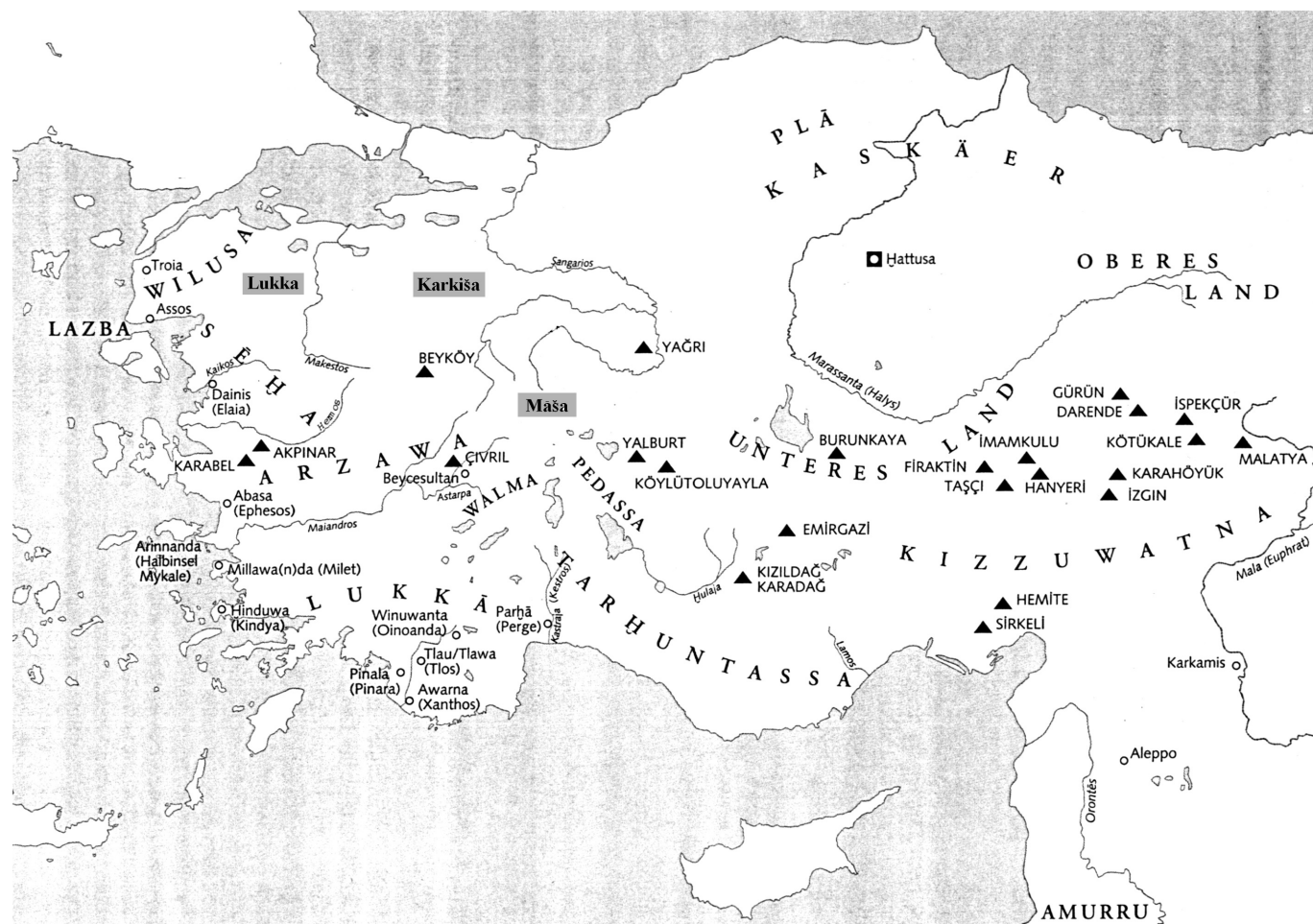
3. Ami a szöveghelyekből következik

Mielőtt továbblépünk, előbb tisztáznunk kell a Karkiya-problémát. A fentebb idézett Tawagalawa-levélen túl Karkiya nevű város két helyen szerepel a hettita szövegkorpuszban: a ninivei Istár egyik rítusában (CTH 716: KUB 15.35+KBo 2.9 i 36) és egy jóslatkérésben (CTH 577: KUB 49.79 i 14'). Az általános feltevés szerint, az eltérő alak ellenére Karkiya azonos Karkišával, mégpedig azért mert ugyanazon szöveg különböző kézírataiban jelennek meg.³⁰ Ez azonban téves: a CTH 716-hoz párhuzamul felhozott KUB 15.38 i 8' a CTH 483-hoz tartozik, amelyik egy másik rítus (lásd mint fent). Lehetne azzal érvelni azonban, hogy azonos földrajzi környezetben, Māšával együtt jelennek meg a Tawagalawa-levélben és az Istár-rítusban is (a CTH 577 töredékes, információt nem nyújt). Csakhogy amíg a

Tawagalawa-levél esetén felvethető lenne Karkiya szomszéd-sága Māšával (bár ez egyáltalán nem szükségszerű), addig a rítusban semmi nem utal közelségre, a sorrend ugyanis Kumma-ha, Hayaša, (kitört), Karkiya, Arzawa, (kitört), Māša, Kuntara, (kitört), stb.³¹ S mivel semmilyen nyelvészeti módszerrel nem oldható fel a Karkiša/Karkiya alakok közötti különbség,³² így azt kell mondani, hogy fel sem merül a két régió azonossága.

Mi marad tehát? Először is, az Āššuwa-koalícióbéli tagság. A második az eddig nem tárgyalt szerződés, amely II. Muwattalli hettita nagykirály és Alakšandu, Wiluša fejedelme között kötött, s amelyben a következő, meglehetősen furcsa megfogalmazás található Alakšandu katonai köteleit illetően: „§15. A gyalogságod és a harci szekereid kötele-sége pedig a következőképp legyen meghatározva: Ha én a Nap abból az országból – akár Karkišából akár Māšából akár Lukkárból akár Waršiyallából – hadba indulok, te mindig hadba vonulsz velem, gyalogsággal és harci szekerekkel; vagy ha ebből az országból küldök hadba bármilyen urat, te mindig hadba vonulsz vele. Hattušából (indulva) ez a katonai kötele-zettséged: (...)”³³

Ahhoz, hogy megértsük ezt a szöveghelyet, először meg kell határoznunk az emlegetett országok helyét. Waršiyalla csak itt fordul elő, hacsak nem azonos Waršiyával, amely (figyelemreméltó módon) szintén az Āššuwa-koalíció tagja (és csak ott említik). Az azonosítás elméletben lehetséges, ha az *°alla-* végződést felfoghatjuk a nagyon gyakori luvi *-al-*

2. kép. A hettita Anatólia – a javasolt módosításokkal

la-képzőnek (mely főnevekből képez mellékneveket).³⁴ Ebből ugyan még nem következik, hogy a két helynév földrajzilag is azonos,³⁵ de a roppant hasonló kontextus (lásd mint fent) emellett szól. Ehhez az kellene, hogy a név luvi vagy luvikus közvetítését feltételezzük (a luvikus a luvi és a vele közelebbi rokon nyelvek összefoglaló neve). Ez történhetett úgy, hogy Északnyugat-Kis-Ázsiában is egy luvi(kus) nyelvjárást beszéltek: ezt sok kutató feltételezi, bár a bizonyítástól még messze vagyunk,³⁶ de közvetíthette a szomszédos Sakarya-folyó vidéke is, ahol tényleg luviul beszéltek,³⁷ sőt, maga Waršiy(all)a is elterülhetett a Sakarya-folyó vidékén.

Māša szintén egy olyan régió, amelynek lokalizálásában alapvető véleménykülönbségek vannak. Egyes kutatók északra, mások délre teszik³⁸ – csak hogy döntő bizonyítékok vannak a viszonylag déli fekvés mellett: Hartapu, a tarhuntaššai (ellen)nagykirály egyik felirata szerint meghódította Māšát (KI-ZILDAĞ 4), amely aligha lett volna kivitelezhető, ha északon lett volna. Ugyanebbe az irányba mutat a SÜDBURG felirat, amely II. Šuppiluliuma hadjáratát mutatja be, amely Wiyana-wandán (Oinoanda), Māšán, Lukkán (Lykia) és Ikonán (Konya) át vezetett. I. Šuppiluliumának is van egy hadjárata (még apjával közösen) Māša és az ismeretlen fekvésű Kammala ellen, amiért azok folyamatosan támadták az északi fekvésű Hulana Folyó Országát és az ismeretlen fekvésű Kaššiyát (Šuppiluliuma tettei, 13. töredék, CTH 40, KUB 19.10 i 7–14).³⁹ Ezek alapján, minthogy Tarhuntaššától északra, ill. nyugatra nincs hely, ezért tőle északnyugatra határozhatjuk meg Māšát, vagyis „félúton” az északi és a déli javaslatok között, ahonnan megátamadhattak északi régiókat is.

Most térhetünk vissza a fentebb már jelzett Lukka-problémára: jó érvek szólnak ugyanis amellett, hogy ez a Lukka nem a Lykiának megfelelő Lukka. Nevezetesen II. Muwatalli nem indulhat hadjáratra Lukkából, hiszen nem hódította meg (ahogy voltaképp a többi hettita király sem)! Ha viszont nem hódította meg, akkor ennek egy másik Lukkának kell lennie. Egy olyan Lukkának, amely Wiluša, Karkiša és Waršiyalla közelében van. Wilušáról és Karkišáról tudjuk, hogy az Aššuwa-koalíció tagjai voltak (feltehetőleg Waršiyalla is). Akkor pedig az Aššuwa-tagállam Lukka nem azonos a déli Lukkával, és az Aššuwa-koalíció Assos/Asia alapján történt északi lokalizálása ellen nem marad ellenérv (s megoldódnak a vele kapcsolatban jelzett földrajzi problémák is). Azaz lett egy Lukkánk északon is. Sőt, erre az északi Lukkára van független bizonyítékunk is.

Magam már korábban felvettem, hogy van egy északi Lukka is, mert egy hettita inventárszövegben szerepel egy

Lukka nevű város más északi városok között (KUB 14.3 i 3/CTH 181); továbbá klasszikus szerzőktől tudjuk, hogy voltak északon is lykők, és itt most nem is Homéros Pandarosának északi lykjeiről van szó, (ők az Ída hegységnél laktak s hazájukat Lykiának nevezik (E 101, 105, 169–170, 173), de őket olykor trósoknak hívják / trósokként említik (B 824–827)), hiszen ők egy költemény szereplői, s ekképp nem szükségszerűen történetiek, hanem a Strabón által idézett Kallisthenésről (FGrH 124 F 29; 12.8.4, vö. még 12.4.6, 13.1.7).⁴⁰ A kutatás az északi lykők felvetését egyelőre nem találta meggyőzőnek, mondván, hogy az inventárszövegek nem területi alapon szerveződnek, ezért az auctoradatokat a Hettita Birodalom felbomlása után északra vándorolt lykőkkel magyarázza⁴¹ – egy ilyen vándorlásra viszont nincsen bizonyíték. Míg az inventárszövegekből valóban nem szükségszerűen következik egy északi Lukka, a hettita uralom alatt álló, északi Lukkát csak a klasszikus auctork északi lykjeivel lehet azonosítani.

A következő kérdés, hogy miért indulna ezekből az országokból hadjáratra a hettita nagykirály, amikor ő alapesetben Hattušából indul? Egyáltalán, hova indulna ezekből az országokból? Vegyük észre, hogy az északi Wiluša, az északi Lukka, a vélelmezhetően északi Waršiyalla és a Tarhuntaššától nagyjából északnyugatra levő Māša országok északról és keletről (vagyis a hettiták által uralt terület felől) körbezárják Mirāt és Šéhát, az egykori, frissen, Muwatalli apja, II. Muršili által végleg meghódított Arzawát. Vagyis itt egy jól megtervezett stratégiát látunk arra a helyzetre, ha az Arzawa-államokat illetően katonai beavatkozásra kerülne a sor (megjegyzendő, ha a feltételezett északi Lukka helyett mégis a déli Lukkával kellene számolnunk, akkor csak a hettita harapófogó mérete nőne meg, a következtetésen nem változtatna).⁴²

Az Aššuwa-koalíció és az Alakšandu-szerződés alapján tehát Karkišát Északnyugat-Anatóliában kell keresnünk, mégpedig Wilušától és Lukkától keletre, de még a Sakarya-folyótól nyugatra, Māšától pedig északnyugatra. Ez természetesen még így is igen tág meghatározás, ezért a 2. térkép lokalizációi csak jelképesek. Ezen ponton fel lehetne ugyan támasztani azt az elméletet, miszerint a károk Északnyugat-Anatóliából vándoroltak volna be Káriába, de mint említettem, ez azon a téves elképzelésen alapszik, hogy a Karkiša név összefügg a károk nevével. A kör tehát bezárult: a károk és Karkiša között sem nyelvi, sem földrajzi kapcsolat nem volt, kapcsolatuk nem több, mint véletlen (és távoli) hasonlóság. Ezzel egybeesik az a megfigyelés is, hogy nyelvészeti adatok alapján a hettita kori őskárok Arzawában, vagyis későbbi lakhelyükön éltek.⁴³

Jegyzetek

- 1 Erről magyarul lásd Simon 2004, 24–25 (irodalommal, kül. Starke 1997 (itt az ő térképe szerepel) és Hawkins 1998).
- 2 Például Goetze 1957, térkép (de vö. 180); Smith *apud* Garstang–Gurney 1959, 108, 8. jegyzet; Carruba 1964, 291–294; Carruba 2000, 49; Forlanini 1992; Popko 2008, 103; Herda 2009, 49–51. Néhány kutató azért óvatosabban fogalmazott, például: Hawkins 1998, 29; Melchert 2003a: 7; Bryce 2003, 33, Uő. 2006, 143–144, Uő. 2009, 151.
- 3 Macqueen 1968, 178, 77. jegyzet; Košak 1981: 15*; Bryce 2003, 33; Bryce 2006, 144. Ezt Melchert 2003b, 14 tagadta, de érvek nélkül.

4 Részletes bizonyításhoz lásd Simon s. a.

5 Schmitt 1976–1980, 424; Hawkins 1998, 30, de vö. 29; Kaletsch 1999, col. 272; Melchert 2003a, 7; Adiego 2007, 1; Frei *apud* Marek 2010, 144.

6 Garstang 1943, 43 és a térkép, valamint Ünal 2002, térkép a 104–105. oldalak között (a Hermos-folyó völgye, illetve forrásvidéke); Garstang–Gurney 1959, 107–108 és I. térkép (a Kaikos-folyótól északra?), hasonlóan Cornelius 1973, 266 (Teuthránia, Balikeşir körül); Macqueen 1968, 173–178 (a Fekete-tenger és az izmiti öböl partján, Adapazari körül és a várostól délkeletre); Mellaart 1982, 375, térkép a 376–377. oldalak között (a Bosporushoz ve-

- zető földnyelv); Heinhold-Krahmer 1976–1980, 447; Heinhold-Krahmer 1977, 344; Košak 1981, 12* (térkép), 15*; Starke 2002, 304 és Klinger 2007, térkép a belső borítón (Trójától keletre); Bryce 2003, 33; Strobel 2008, 22–23 (Középső-Aiolis vagy Torbali és az Elaiiai-öböl között, Phókaiát is beleértve; bár ennek ellenére a károkkal köti őket össze, 20 és 22). Gander 2010, 33, 145. jegyzet szkeptikus az északi lokalizációt illetően, Māša és Āššuwa helyének bizonytalansága miatt, lásd lentebb.
- 7 Bryce 1974, 402–403; Steiner 2007; Pantazis 2009, 299–300, 307 (Karoura (Beycesultan környéke)); Gander 2010, 23, 30.
- 8 Teljes kutatástörténeti bibliográfiához lásd Simon s. a.
- 9 Hawkins 1998, 30, 196. jegyzet.
- 10 A kérdéshez magyarul lásd Simon 2009 (irodalommal).
- 11 Steiner 2007, Pantazis 2009 és Gander 2010 javaslatai.
- 12 Melyekhez lásd RGTC 6/1–2 s.vv.
- 13 Hawkins 1998, 29 (ő csak az 1–3. szövegeket tartja informatívnak a lokalizálás szempontjából). Ugyanígy Garstang–Gurney 1959, 108.
- 14 Macqueen 1968, 173; Hawkins 1998, 29. Szemben Garstang–Gurney 1959, 108 véleményével.
- 15 Hawkins 1998, 29; hasonlóan Huxley 1960, 20–21; Pantazis 2009, 299.
- 16 Strobel 2008, 23 szintén felhívta arra a figyelmet, hogy a Tawagalawa-levél nem utal a Māša melletti közelségre. Vö. még Garstang–Gurney 1959, 108.
- 17 A hettita szövetségesek listáját öt változatban ismerjük az egyiptomi forrásokból, ebből egyben (Amenemope onomasztikonjában) Karkiša nem jelenik meg. A fennmaradó négy esetből kettőben a felsorolás nélkülöz minden földrajzi alapot, a másik két esetben pedig mindössze annyi rajzolódik ki, hogy Hattit és Naharinát követően külön csoportosította a szerző az anatóliai és a szíriai államokat (vö. Simon 2011a, 250–251, irodalommal). Gander véleményével szemben (2010, 26) Karkiša nem mindig Lukka mellett jelenik meg, a két alkalommal megjelenő „Lukka Karkišával együtt” (P4, B45) kifejezés pedig túl általános ahhoz, hogy szomszédságra lehessen belőle következtetni.
- 18 A fennmaradó szöveghelyek vonatkozó részei (I. Arnuwanda évkönyvei (CTH 143: KUB 23.21 Rs. 30); Madduwatta-szöveg (CTH 147: KUB 14.1 Rs. 81) túl töredékesek ahhoz, hogy értelmezhetőek legyenek.
- 19 Így Garstang 1943, 43; Macqueen 1968, 173. Utóbbi hozzáteszi, hogy Piyamaradu állítása, hogy megtámadja Māšát és Karkišát, bizonyítja, hogy a tengerparton feküdtek. Ám egyrészt Piyamaradu csak átmenetelről beszél (amely nem szükségszerűen jelent támadást – a szöveghely maga a kitört részek miatt amúgy is nehezen értelmezhető), másfelől Piyamaradu a vele szövetséges Millawandán keresztül bármilyen szárazföldi akciót képes lett volna levezényelni délen is.
- 20 Így Bryce 1974, 402; Steiner 2007, col. 595; Herda 2009, 50, 123. jegyzet; Pantazis 2009, 299–300. Pantazis 2009, 299, 47. jegyzet szerint Māša és Karkiša közelsége abból is látszik, hogy együtt szerepelnek a SÜDBURG §§1, 4 feliraton a legyőzött országok között, de Karkiša nem szerepel ezen a feliraton.
- 21 Strobel 2008, 23; 52, 63. jegyzet.
- 22 Ezt a szokásos *Kar-ki-^o* íráskép mellett megjelenő KUR ^{URU}*Ka-ra-ki-ša-an* (KUB 14.1 Rs. 81), *K[^ara-ki-ša* (KUB 23.12 ii 8°) és KUR ^{URU}*Ga-ra-ki-ša* (KUB 15.38 i 8°) írásképek nem geminált *k*-ja bizonyítja.
- 23 Minthogy semmilyen szuffixum nem fedezhető fel benne (mivel Karkiyával nem függ össze, lásd lentebb). Karkésia legfeljebb egy *<Kar(ak)kās(iy)a> alakra mehetne vissza.
- 24 Vö. RGTC 6/1 s.v. irodalommal.
- 25 Gander 2010, 29, 34–35, irodalommal. Az Alakšandu-szerződés magyar fordítása: Simon 2011b.
- 26 Amint azt Starke 1997, 455; Alparslan 2002, 29–30; Pantazis 2009, 300–301 joggal hangsúlyozzák.
- 27 S így pl. Herda 2009, 51, 126. jegyzet.
- 28 Döntő ellenérvek Pantazis 2009, 300–301 tekinti, kritikáját Vér Ádámnak köszönhetem. Heinhold-Krahmer (1976–1980, 447, 1977, 344) eredetileg épp azért lokalizálta északra Karkišát, mert Lukkát nem vélte azonosnak Lykiával, de ez mára megdőlt.
- 29 Pantazis 2009, 300–302.
- 30 A nézet még Forrerre megy vissza (1926, 81), s expliciten ismétli Sommer 1932, 157, 2. jegyzet; Carruba 1964, 291 (megemlítve, hogy a nyelvi kapcsolat nem tisztázott); Strobel 2008, 22; Cornelius 1973, 335, 53. jegyzet azonban a két azonosnak vélt szöveghely szerkezetét összevetve nem fogadta el az azonosítást.
- 31 Vö. Fuscagni 2011.
- 32 Legfőképpen mivel *-iš(š)a- ~ -iya-* képzőváltakozás nem ismert, részletes kritikához l. Simon s.a.
- 33 A szerződés teljes magyar fordításához, rövid kommentárokkal lásd Simon 2011b. Steiner 2007, col. 595–596 és Marino *apud* Gander 2010, 22 (és egyszer Gander maga is, 2010, 21) félreértik a szöveget és a felsorolt államokat a hadjárat célpontjainak tekintik.
- 34 Gander 2010, 31, irodalommal.
- 35 Gander 2010, 31, ellenpéldával.
- 36 A kérdés magyar nyelvű áttekintéséhez lásd Simon 2006a, irodalommal, vö. még Yakubovich 2009, 117–140.
- 37 Yakubovich 2009, 22–23.
- 38 A kutatástörténethez lásd RGTC 6 s.v. (vö. még Hawkins 1998, 29–30). Māša kérdése természetesen önálló tanulmányt kíván, ezért most csak egy vázlatot adhatok a problematikájáról. Az biztos, hogy a panaceaként itt is felbukkanó nomadizmus (Poetto 1998, 473; Hawkins 1998, 30, 196. jegyzet) nem állja meg a helyét, mert a szóba jövő területek nem voltak alkalmasak nomadizálásra (vö. Simon 2009).
- 39 A Māšát említő többi szöveg nem tartalmaz földrajzi információkat (listájukhoz lásd RGTC 6 s.v., Mašhuluwa, Mirā királyának Māšába szökéséből nem következik a szomszédosság (II. Muršili és Kupanta-Kuruntiya szerződése, CTH 68, KUB 6.41 i 41–44); a Tawagalawa-levélhez és a qádesi csatához pedig lásd fentebb).
- 40 Simon 2006b, 321–322.
- 41 Yakubovich 2009, 133–134, 137–140. Az inventárszövegekre vonatkozó kritikát Gander 2010, 24, 99. jegyzet is átveszi, de mivel a homérosi lyköket kitalációnak tartja (irodalommal), Yakubovich javaslatát sem fogadja el – sajnos a Kallisthenésre vonatkozó érveket figyelmen kívül hagyta.
- 42 Így nem értek egyet Strobellel (2008, 23), aki szerint semmi sem következik abból, hogy egymás mellett sorolódnak fel.
- 43 Schür 2001; Yakubovich 2009, 86–92.

Bibliográfia

- Adiego, Ignacio J. 2007. *The Carian Language*. HdO 86. Leiden–Boston.
- Alparslan, Metin 2002. „Artukka. Das Land Assuwa und seine Lokalisation”: *Anadolu Araştırmaları* 16, 28–34.
- Bryce, Trevor 1974. „The Lukka Problem – and a Possible Solution”: *JNES* 33, 395–404.
- Bryce, Trevor 2003. „History”: Melchert 2003c, 27–127.
- Bryce, Trevor 2006. *The Trojans and their Neighbours*. London – New York.
- Bryce, Trevor 2009. *The Routledge Handbook of the Peoples and Places in the Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. London – New York.
- Carruba, Onofrio 1964. „Ahhijawa e altri nomi di popoli e di paesi dell’Anatolia occidentale”: *Athenaeum* 42, 269–298.
- Carruba, Onofrio 2000. „Der Name der Karer”: *Athenaeum* 88, 49–57.
- Cornelius, Friedrich 1973. *Geschichte der Hethiter. Mit besonderer Berücksichtigung der geographischen Verhältnisse und der Rechtsgeschichte*. Darmstadt.
- Forlanini, Massimo 1992. *Kleinasien. Das Hethitische Reich im 14.–13. Jahrhundert v. Chr.* TAVO B III 6. Wiesbaden.
- Forrer, Emil 1926. *Forschungen I.1. Die Arzaova-Länder*. Berlin.
- Fuscagni, Francesco 2011. CTH 716.1. *hethiter.net*, http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/intro.php?xst=CTH%20716.1&prgr=&lg=IT&ed=F.%20Fuscagni. Hozzáférés: 2012. február 24.
- Gander, Max 2010. *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*. THeth 27. Heidelberg.
- Garstang, John 1943. „Hittite Military Roads in Asia Minor. A Study in Imperial Strategy with a Map”: *AJA* 47, 35–62.
- Garstang, John – Gurney, Oliver R. 1959. *The Geography of the Hittite Empire*. London.
- Goetze, Albrecht 1957². *Kleinasien*. München.
- Hawkins, J. David 1998. „Tarkasnawa King of Mira. ‘Tarkondemos’, Boğazköy Sealings and Karabel”: *AnSt* 48, 1–31.
- Heinhold-Krahmer 1976–1980. Susanne, „Karkiša”: *RIA* 5, 446–447.
- Heinhold-Krahmer, Susanne 1977. *Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*. THeth 8. Heidelberg.
- Herda, Alexander 2009. „Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration”: Frank Rumscheid (szerk.), *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*. Bonn, 27–108.
- Huxley, G. L. 1960. *Achaean and Hittites*. Belfast.
- Kaletsch, H. 1999. „Kares, Karia”: *DNP* 6, cols. 271–277.
- Klinger, Jörg 2007. *Die Hethiter*. München.
- Košak, Silvin 1981. „Western Neighbours of the Hittites”: *Eretz-Israel* 15, 12*–16*.
- Macqueen, J. G. 1968. „Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C.”: *AnSt* 18, 169–185.
- Marek, Christian 2010. *Geschichte Kleinasien in der Antike*. München.
- Melchert, H. Craig 2003a. „Introduction”: H. Craig Melchert (szerk.), *The Luwians*. HdO 68. Leiden–Boston, 1–7.
- Melchert, H. Craig 2003b. „Prehistory”: H. Craig Melchert (szerk.), *The Luwians*. HdO 68. Leiden–Boston, 8–26.
- Mellaart, James 1981. „The Political Geography of Western Anatolia during the Late Bronze Age – Who Lived Where?”: H. Hirsch – H. Hunger (szerk.), *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien, 6.–10. Juli 1981*. AfO Beiheft 19. Wien, 372–376.
- Pantazis, Vangelis D. 2009. „Wilusa: Reconsidering the Evidence”: *Klio* 91, 291–310.
- Poetto, Massimo 1998. „Traces of Geography in Hieroglyphic Luwian Documents of the Late Empire and Early Post-Empire Period (BOĞAZKÖY-SÜDBURG and KIZILDAĞ IV): the Case of Masa”: Aygül Süel (szerk.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum, 16–22 Eylül 1996*. Ankara, 469–479.
- Popko, Maciej 2008. *Völker und Sprachen Altanatoliens*. Wiesbaden.
- RGTC 6 = del Monte, Giuseppe F. – Tischler, Johann 1978. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Répertoire géographique des textes cunéiformes 6*. Wiesbaden és del Monte, Giuseppe F. 1992. *Supplement. Répertoire géographique des textes cunéiformes 6/2*. Wiesbaden.
- Schmitt, Rüdiger 1976–1980. „Karer”: *RIA* 5, 423–425.
- Schürr, Diether 2001. „Karische Parallelen zu zwei Arzawa-Namen”: *Kadmos* 41, 163–177.
- Simon Zsolt 2004. „Trója, azaz Wiluša. Az *Íliász* történeti hátteréről”: *Ókor* 2004/3, 22–31.
- Simon Zsolt 2006a. „Milyen nyelven beszéltek Trója VI. városában, azaz Wilušában?”: Gárgyán Gabriella – Sinkovics Balázs (szerk.), *LingDok 5. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, 155–179.
- Simon Zsolt 2006b. „H. C. Melchert (ed.), *The Luwians*”: *Acta Antiqua* 46, 313–322.
- Simon Zsolt 2009. „Nomádok voltak-e a lukkik?»: *Ókor* 2009/2, 15–20.
- Simon Zsolt 2011a. „The Identification of Qode. Reconsidering the Evidence”: Jana Mynářová (szerk.), *Egypt and the Near East – the Crossroads. Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age. Prague, September 1–3., 2010*. Prága, 249–269.
- Simon Zsolt 2011b. „Trója egy hettita forrásban: Az Alaksandusz szerződés”: Németh György (szerk.), *Görög-római szövegyűjtemény. A görög és római történelem forrásai*. Budapest, 21–31.
- Simon Zsolt s. a. „Against the Identification of Karkiša with Carians”: Nicholas Stampolidis – Çiğdem Maner – Konstantinos Kopanias (szerk.), *Proceedings of the Conference „Nostoi – Indigenous Culture, Migration & Integration in the Aegean Islands & Western Anatolia during the Late Bronze & Early Iron Age”*. Istanbul.
- Sommer, Ferdinand 1932. *Die Ahhijavā-Urkunden*. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Abteilung N.F. 6. München.
- Starke, Frank 1997. „Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasien im 2. Jahrtausend”: *StTroica* 7, 447–487.
- Starke, Frank 2002. „Das Hethitische Reich und seine Nachbarn im 15.–14. Jh. V. Chr. (Karte)”: *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*. Bonn–Stuttgart, 304–305.
- Steiner, Gerd 2007. „The Case of Wiluša and Ahhiyawa”: *BiOr* 64, cols. 590–611.
- Strobel, Karl 2008. „Neues zur Geographie und Geschichte des alten Anatolien. Eine Einführung mit einem Beitrag zur hethitischen Geographie des westlichen Anatolien”: Karl Strobel (szerk.), *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millennium B.C.* Eothen 16. Firenze, 9–61.
- Ünal, Ahmet 2002. *Hititler devrinde Anadolu I.*, İstanbul.
- Yakubovich, Ilya 2009. *Sociolinguistics of the Luwian Language*. Leiden–Boston.